

Recenzijos, apžvalgos

Archeologo ir istoriko žvilgsniu į viduramžius

Rec.: Ēvalds Mugurēvičs. Viduslaiku ciems un pils Salaspils novada.

Latvijas Vēstures institūta apgads. Rīga, 2008. Lpp. 1–262.

2008 m. pabaigoje pasirodė žymaus latvių archeologo, Latvijos mokslų akademijos akademiko, profesoriaus, habilituoto daktaro Evaldo Mugurevičiaus (Ēvalds Mugurēvičs) knyga apie viduramžių gyvenvietę ir pilį Salaspilio krašte. Knygos autorius yra komentavęs išverstus į latvių kalbą tokius svarbius Baltijos kraštų istorijai šaltinius kaip Henriko Latvio kronika (Indriķa hronika = Heinrici chronicon. Rīga, 1993) ir Eiliuotoji Livonijos kronika (Atskaņu hronika = Livländische Reimchronik. Rīga, 1998), jam puikiai pažįstami ir kiti viduramžių rašytiniai šaltiniai. Todėl darbe apie Salaspilio paminklus E. Mugurevičius puikiai panaudojo ir istorinių šaltinių žinias, ir archeologinių tyrinėjimų duomenis. O archeologinę medžiagą vargu ar kas nors geriau galėjo išmanyti, nes E. Mugurevičiaus vadovaujama anuometinio Latvijos mokslų akademijos Istorijos instituto archeologinė ekspedicija net 9 sezonus (1966–1974 m.) darbavosi Salaspilio Martinsaloje (Martīņsala). Tyrinėta pilis ir priešpilis, bažnyčia, gyvenvietė, viduramžių kapinynas – kapinės.

Martinsala – sala Dauguvos upėje, užėmusi labai svarbią strateginę vietą Dauguvos žemupyje. Šiuo metu Martinsalos paminklai yra užlieti Rygos hidroelektrinės vandens saugyklos. Todėl Martinsalos archeologinių paminklų medžiagos paskelbimas yra labai reikalingas ir svarbus Baltijos kraštų archeologijai.

E. Mugurevičiaus knygos struktūra šiek tiek skiriasi nuo įprastinių tokio pobūdžio leidinių. Darbe yra net 21 skyrius. Įvade pateikiama Dauguvos žemupio X–XII ir XIII–XIV a. archeologijos paminklų topografinė padėtis, o antrame skyriuje – gana daug Salaspilio-Kirchholmo žemėlapių, paimtų iš įvairių XVII–XX a. leidinių. Ten įdėtas ir žemėlapis (5 pav.), paimtas iš lenkų tyrinėtojo F. Kudelkos darbo, rodantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir švedų kariuomenių išsidėstymą prieš garsiąsias Kirchholmo kautynes 1605 m. rugsėjo 27 d. Šiose kautynėse Jonas Karolis Chodkevičius su 4000 karių būriu sutriuškino gerokai didesnes švedų pa-

jėgas (14 000 karių), vadovaujamas Karolio IX. Tiesa, aptariamo darbo autorius ne visai teisingai vadina mūšį „lenkų–švedų“ kautynėmis. Paskutiniai antrame darbo skyriuje pateikti žemėlapiai (10–12 pav.), skirti XX a. Salaspilio apylinkių topografijai. Trečiajame darbo skyriuje aptariamos rašytinių šaltinių žinios. Ankstyviausios žinios apie Salaspilio apylinkes yra Henriko Latvio kronikoje. Knygoje apžvelgiami ir vėlyvesni šaltiniai, iki pat XIX a. antrosios pusės.

XIX a. pabaigoje Martinsaloje jau dirbo archeologai (A. Buchholcas). Šiems tyrinėjimams skirtas ketvirtas knygos skyrius. Reikia pažymėti, kad jau šių tyrinėjimų metu buvo tiriamos bažnyčios liekanos, pilis, surasta daug žmonių palaidojimų, surinkta gausybė XIII–XIV a. daiktų. Įdomu tai, kad po archeologinių tyrinėjimų Rygos miesto biudžeto lėšomis buvo atlikta pirmoji Baltijos šalyse mūrinių paminklų (bažnyčios ir pilies) konservacija. XIX a. tyrinėjimai ir radiniai Martinsaloje sulaukė ir kitų tyrinėtojų dėmesio. XX a. archeologinės literatūros apžvalgai yra skirtas penktasis E. Mugurevičiaus darbo skyrius. Iš jo aiškėja, kad plačiausiai Martinsalos archeologinę medžiagą yra aptaręs vokiečių archeologas Karlas Engelis, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje dirbęs Rygos Domo muziejuje, kuriame buvo saugoma minėtų tyrinėjimų medžiaga.

Toliau E. Mugurevičius gana smulkiai aptaria XX a. septintojo ir aštuntojo dešimtmečio tyrinėjimus (šeštas skyrius), archeologinėje literatūroje skelbtus duomenis (septintas skyrius). Reikia pažymėti, kad pagal apimtį (ištirta plotą, radinių kiekį) tai buvo vieni pačių didžiausių archeologinių tyrinėjimų rytiniame Baltijos jūros pakrastyje.

Likę darbo skyriai (pradedant aštuntuoju) skirti Martinsalos archeologinių tyrinėjimų medžiagai, leidžiančiai autoriui daryti istorines išvadas apie šios teritorijos apgyvendinimą, gyvenvietes ir jų pastatus, pilį, pagrindinius gyventojų verslus, amatus, prekybinius ryšius. Detaliai yra aptarti gyventojų buitėje nau-

doti daiktai. Daug dėmesio taip pat skiriama etninei situacijai ir socialinei organizacijai Salaspilio apylinkėse XII–XIV a.

Nuodugniau neanalizuojant atskirų darbo skyrių, norisi atkreipti dėmesį į kai kurias autoriaus išvadas, įdomesnius radinius.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad autorius Martinsalos ir apskritai Dauguvos žemupio archeologinę medžiagą aptaria gana plačiame europinės archeologijos kontekste. E. Mugurevičius nurodo gana daug įvairių Martinsalos statinių ir jų detalių (gyvenamieji namai, židiniai, krosnis ir kt.) analogų iš gretimų ir tolimesnių kraštų (Senoji Rusia, Vokietijos žemės, Lenkija, Čekija ir kt.). Martinsaloje aptiktos kelios amatininkų dirbtuvės, keli malūnai su girnų akmenimis.

Dar daugiau kitų Latvijos teritorijos, įvairių Europos kraštų paminklų analogų autorius nurodo darbo skyriuose, skirtuose žmonių buityje naudotiems daiktams – darbo įrankiams, ginklams, žirgo ir raitelio aprangai, papuošalams, pirklių daiktams – aptarti. Tai gana išsami įvairiausių XII–XVI a. daiktų, kurie gana plačiai buvo paplitę Baltijos jūros regione, apžvalga. Dauguma vietoje gamintų daiktų būdingiausi lybiam, nors rasta ir baltų gentyse naudotų daiktų. Nurodomi ir kai kurių Martinsaloje surastų archeologinių radinių analogai iš Lietuvos.

Vienas įdomiausių Martinsalos radinių – bronzinė vėzdo ar valdžios ženklų-lazdos galva (86 pav.), datuojama XIII a. Tai vienintelis tokio pobūdžio daiktas rytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Knygos autorius į jį panašių dirbinių randa vikingų ir vėlyvesnio laikotarpio Gotlande (Švedija).

Labai vertingi autoriaus pateikti duomenys apie prekyboje naudotus daiktus – svarstyklės ir svarelius, sidabro lydinius, monetas, kai kuriuos retesnius importinius daiktus. E. Mugurevičius daug dėmesio skyrė kryžiniams kabučiams, kurių Martinsaloje surasta net 20 tipų. Kai kurie šių daiktų buvo įvežti iš Kijevo Rusios (daugiausia kryželiai su emaliu), kai kurie gaminti vietoje pagal importinius pavyzdžius. Pateikti šių kabučių-kryželių paplitimo žemėlapiai (107–110 pav.) rodo didžiulę Dauguvos, kaip prekybinio kelio, reikšmę viduramžiais. Gana daug kryželių rasta pilyje, kurioje gyveno vokiečiai ir apkrikštyti lybiai. Taigi kabučius-kryželius reikia laikyti krikščionybės simboliais.

Prekybiniams ryšiams ir piniginei apyvartai Dauguvos žemupyje pažinti yra svarbus darbo gale pridė-

tas numizmatės Tatjanos Bergos priedas apie Martinsalos pilyje ir gyvenvietėje surastas monetas.

Martinsalos archeologiniai radiniai leido E. Mugurevičiui padaryti išvadas apie šių vietų apgyvendinimą. Ankstyviausi radiniai skiriami akmens amžiui (akmeninio kirvio dalis), tiksliau datuojami daiktai – senajam ir viduriniajam geležies amžiui. Senajam geležies amžiui priklauso vienas labai retas Pabaltijyje radinys – bronzinis kabutis su emaliu (39:1 pav.), autoriaus nuomone, importuotas iš Panonijos „Gintaro keliu“. Įdomu tai, kad pilyje rastos ir dvi romėniškos monetos – Lucilos (mirusi 183 m.) sestercijus ir Konstantino II (337–340 m.) folis. Lucilos moneta turi priliectą kilpelę pakabinimui (40 pav.), t. y. iš jos padarytas kabutis. Jeigu monetas iš tikrųjų į Dauguvos žemupį pateko praėjus nedaug laiko nuo jų kaldinimo, jos rodytų šios upės – prekybos kelio – reikšmę jau senajame geležies amžiuje.

Senajam geležies amžiui priklauso ir bronzinė juostinė apyrankė suapvalintais galais, autoriaus data tuota II–IV a. (52 p.). Reikia pažymėti, kad šio tipo apyrankės pagal Lietuvos archeologinę medžiagą daugiausia priklauso B2/C1 periodui, t. y. II a. antrajai pusei. Sprendžiant pagal piešinį (91 pav.), tam pačiam laikotarpiui reikėtų skirti ir antkaklę, kurios išlikęs vienas galas baigiasi buožele, lankelis pastorintas ir puoštas skersiniais grioveliais bei sieteliniu raštu. Tai yra tipinis senojo geležies amžiaus ornamentas. Artimų antkaklių buoželiniais galais (*Halsringe mit Pilzknopfsenden*) Lietuvoje rasta Ventos pakrantėse (be tikslios radimo vietos, Lietuvos nacionalinis muziejus, inv. Nr. AR 137:1), Pribitkoje, Plungės r. (III pilkapis, kapas Nr. 3), Kuršiuose, Kelmės r. (atsitiktinis radinys pilkapyne, Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejus, inv. Nr. 695:1). Be abejo, tai yra spėjimas, nes Martinsalos antkaklė išlikusi ne visa. E. Mugurevičius ją skiria antkaklėms su kabliuku ir kilpele.

Dar keletas daiktų, aptiktų Martinsaloje, priklauso senojo geležies amžiaus pabaigai–vidurinio geležies amžiaus pradžiai (ovalinis akmeninis skiltuvas, plokščia ažuvinė segė, smeigtukai profiliuotomis galvutėmis), kai kurie – vėlyvajam geležies amžiui (pentinas, kryžinis smeigtukas). Vis dėlto nuolat gyventi Martinsaloje pradėta nuo XII a. Gyvenvietėje aptikta XII–XIII a. ir vėlesnių XIII–XIV a. pastatų liekanų, XII a. pabaigoje–XIII a. pradžioje Martinsaloje jau pastatyta mūrinė pilis.

Kaip minėta, E. Mugurevičiaus darbe aptarti ir pagrindiniai Martinsalos gyventojų užsiėmimai, verslai, amatai. Paskutinis – 21 darbo skyrius – skirtas etninei situacijai ir socialinei organizacijai. Autorius apžvelgia gyventojų etninę sudėtį XI–XII a., etnines permainas vėlesniais amžiais. Iki X–XI a. Dauguvos žemupys buvo žemgalių apgyvendinto arealo dalis. XII–XIV a. Martinsalos gyventojai buvo finougrai – lybiai. Minėta, kad kryžininkų pastatytoje pilyje gyveno ne tik vokiečiai, bet ir apkrikštytų lybių elitas.

Knygą papildo gerai parinktos iliustracijos. I–XXIV lentelėse yra pateikti Martinsaloje aptikti įvairūs darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, kiti buities daiktai, o XXV–XXVII lentelėse yra įvairių viduramžių dirbinių chronologinės schemos. Šios lentelės padeda datuoti ir kitur aptiktus panašius daiktus.

Recenzentui sunku surasti trūkumų darbe, kuris parašytas labai kruopščiai, atidžiai. Vienintelė pastebėta klaidelė – 139 p. nenurodytas iliustracijos numeris (turėtų būti – 107. att.).

Be abejo, E. Mugurevičiaus darbas yra vienas svarbiausių pastarojo meto Baltijos šalių viduramžių archeologijos veikalų. Autoriaus išvados paremtos puikiu tiek rašytinių šaltinių, tiek archeologinės medžiagos išmanymu. Šis darbas yra įdomus ir Lietuvos viduramžių tyrinėtojams, nes jie jame suras daug palyginamosios medžiagos. Darbo santraukos vokiečių ir anglų kalbomis daro jį prieinamą užsienio šalių archeologams.

Sveikindamas E. Mugurevičių su šia įdomia, vertinga knyga, noriu jam palinkėti išvermės, tolesnės sėkmės tyrinėjant viduramžius.

Mykolas Michelbertas